

Het Scheepvaarthuis, nu Hotel Amrâth, in Amsterdam, architectonisch vormgegeven door Jo van der Mey, Michel de Klerk en Piet Kramer, voltooid in 1916.

[K] **VLOEIENDE VORMEN.
HONDERD JAAR AMSTERDAMSE SCHOOL**

In de zomer van 2016 eerde het Stedelijk Museum Amsterdam de meest oorspronkelijke ontwerpstyl die Nederland gekend heeft met een expositie.¹ De Amsterdamse School is – ondanks de sloop van soms beeldbepalende gebouwen – niet weg te denken uit de Gordel '20-'40. Met deze aanzienlijke stadsuitbreiding rondom het historische centrum kwam Amsterdam tegemoet aan de sterke bevolkingstoename. Een van de bekendste onderdelen is Plan Zuid van H.P. Berlage (1856-1934), de architect van onder andere de Beurs aan het Rokin. Waar Berlage een rationele ontwerpstyl aan de dag legde, ontwikkelde de generatie na hem

een bouwtrant met speelse en welvende vormen, op het exuberante af: de Amsterdamse School werd geboren.

De benaming is door architect Jan Gratama (1877-1947) geïkt in 1916. Zij die in deze stijl ontwierpen, presenteerden zich niet als een groep met een manifest. Wel waren er natuurlijk gemeenschappelijke kenmerken, zoals de vaak vloeiende vormen met nogal eigenzinnige ontleningen aan de natuur. De architecten en ontwerpers lieten zich ook beïnvloeden door het (koloniale) Oosten, niet alleen qua vormtaal, maar ook op grond van spirituele overwegingen. Yoga en theosofie gingen hand in hand. 1916 is ook het jaar dat het eerste, complete gebouw in de dan benoemde stijl wordt opgeleverd: het Scheepvaarthuis (nu Hotel Amrâth) in

Amsterdam naar ontwerp van Jo van der Mey/Meij (1878-1949).

Als leidende figuur van de Amsterdamse School geldt Michel de Klerk (1884-1923), die als jonge hond op het atelier van architect Eduard Cuypers (1859-1927, neef van Rijksmuseumbouwer Pierre Cuypers) belandde en zich snel ontwikkelde tot een unieke ontwerper van gebouwen, meubelen en wat dies meer zij. Met de eerdergenoemde Van der Meij en Piet Kramer (1881-1961) zijn de grondleggers van de Amsterdamse School genoemd. Met hun drieën zijn ze verantwoordelijk voor het in- en exterieur van het Scheepvaarthuis, een kantoorgebouw voor zes redereien. Kosten noch moeite werden gespaard en het was de bakermat voor velen die later met de stijl worden geassocieerd, zoals de beeldhouwers Hendrik van den Eijnde (1869-1939) en Hildo Krop (1884-1970). De laatstgenoemde zal decennialang het aanzicht van Amsterdam bepalen. Er is in de stad bijna geen brug zonder door hem gebeeldhouwd bruggenhoofd. In 1952 kreeg hij de titel “stadsbeeldhouwer”.

In mijn studententijd woonde ik in Amsterdam-Oost, één van de wijken waar de bouwstijl voet aan de grond had gekregen. De waardering, zoals die nu oplaait, is er niet altijd geweest. Het lijkt nu ondenkbaar dat een gebouw als “De Billen”, de bijnaam in de volksmond voor een ontwerp van architect en graficus Hendrik Th. Wijdeveld (1885-1987), plaats zou moeten maken voor nieuwbouw. Vermoedelijk zou men tot het uiterste gaan om de funderingsproblemen, waardoor het in 1991 te gronde ging, op te lossen. Wijdeveld kan niet worden genoemd zonder te refereren aan *Wendingen*, het lijfblad van de aanhangers van de nieuwe ontwerprichting(en) waarvan hij initiatiefnemer, vormgever en hoofdredacteur was. Het bijzondere tijdschrift, met een kloek vierkant formaat en een bijzondere Japanse bindwijze met raffia, bood tussen 1918 en 1932 vele ontwerpers een etalage.

Eén van de markantste plekken waar de Amsterdamse School welig heeft mogen tieren, is de Spaarndammerbuurt, een wijk aan de “verkeerde” kant van het spoor, vlak bij het Centraal Station. Hier kreeg Michel de Klerk de opdracht van de socialistische woningbouwvereniging Eigen Haard om drie blokken te ontwerpen met sociale woningbouw en een school. Het moesten woningen worden waarin arbeidersgezinnen de ruimte zouden krijgen

om fatsoenlijk te leven; niet met zijn allen in een kelderwoning, zonder ramen, de kinderen op elkaar gestapeld, zonder wc. In 1920/'21 werd het complex opgeleverd en waren de “arbeiderspaleizen” een feit. Ruimtes zijn op basis van functie gescheiden van elkaar. Er zijn een aparte keuken, van elkaar gescheiden slaap- en woonvertrekken, een wc op de gang, stromend water, elektriciteit en ramen voor daglicht.

Daar bleef het niet bij. De Klerk kon in de woning zijn voorliefde voor bijzondere vormen kwijt, waarbij hij zich soms verloor in details. Zijn complexen zijn in meerdere opzichten *Gesamtkunstwerke*. De Klerk was, net als zijn geestverwanten, niet louter architect van de buitenkant. Het interieur was zeker zo belangrijk. Naast aandacht voor nagelvaste details heeft De Klerk dan ook vele ontwerpen voor het interieur getekend, zoals meubilair en dergelijke. Tegelijkertijd vond hij dat nu ook weer niet zo'n feest, getuige zijn opmerkingen over zijn meubelontwerpen voor de fabriek 't Woonhuys. Meubelen ontwerpen vond hij “zoiets als veefokken”, stelde hij in 1917 in het tijdschrift *Architectura*. Het liefst ontwierp hij zijn meubelen in de context van een gebouw, zoals bij het Scheepvaarthuis, maar toen hij in 1915 werd benaderd door Woonhuys-directeur F.J. Zeegers voor meubelontwerpen voor de vrije markt, ging hij er toch mee aan de slag, aangezien het economische tij voor de bouwnijverheid niet gunstig was.

Ook op een andere manier werd samenhang gezocht. De wooncomplexen van de Amsterdamse School zijn geen optelsom van losse, aan elkaar geplakte etagewoningen, maar vormen een geheel, waarbij het aan de buitenzijde niet altijd duidelijk is waar de ene woning begint en de volgende ophoudt; vaak gaat en ander golvend en vloeiend in elkaar over. De aandacht voor het wel en wee van de beoogde bewoners en voor het detail komt het beste tot uiting in het voormalige postkantoor aan het Spaarndammerplantsoen. Daar kon de arbeider zijn geldzaken afhandelen (en niet in de kroeg waar hij voorheen zijn loon kreeg). Het is het enige volledig bewaarde interieur van De Klerk en het ademt alles waar hij voor stond. De vormgeving van de reeks loketten is opvallend, de bank om even te wachten niet minder: arbeiders zaten normaal niet. Het meest in het oog springt een aparte cel met daarop

de letters “SPREEK”. Een dubbele deur biedt privacy, het glas-in-lood verwijst naar de seinpalen, maar mogelijk ook naar luistervinken (er staan kleine vogels in het glas). Paars en blauw zijn de opvallende kleuren die de gehele ruimte domineren.

De arbeider werd hier serieus genomen.

Sinds 2001 is in dit postkantoor, dat tussen 1921 en 1999 dienstdeed, Museum Het Schip gevestigd. Dat dankt zijn naam aan de bijnaam van de kop van het hele complex van De Klerk, dat inderdaad wel iets weg heeft van een schip, compleet met stoempijp. Het blok en de verschillende onderdelen roepen een golvende beweging op. Al enige tijd wordt het blok gerenoveerd en bij een recent bezoek viel op hoe slecht het er eigenlijk aan toe is. Niet alleen door de tand des tijds – baksteenarchitectuur is kwetsbaar – maar ook door latere renovaties. Waar De Klerk bijvoorbeeld had gekozen voor een speciale gemêleerde oranje baksteensoort, waarvan geen steen gelijk is, zijn in er

in het recente verleden grote delen vervangen door strakke, eenvormige en eentonige bakstenen. Zelfs de leek ziet dat deze niet fraai zijn geïntegreerd.

Bijkomend nadeel bleek dat de nieuwe stenen het verval van de oorspronkelijke stenen verergerde.

De afgelopen jaren heeft Museum Het Schip gestaag kunnen uitbreiden. Eerst bescheiden – na een “stijlwooning”, een lunchroom en een “museum-tuin” met allerhande straatmeubilair, zoals (postgiro) brievenbussen, pissoir en prullenbakken, is er sinds juli 2016 een grote ruimte geopend in een voormalig schoolgebouw. Daarin zijn permanente presentaties over de betekenis van de Amsterdamse School te bezichtigen, met een moderne wijze van “tekst en uitleg”, naast bijvoorbeeld een compleet slaapkamer-ameublement en zelfs een woonkamer. Als tegenhanger dient nog steeds de elders ingerichte museumwoning. Die mag op de huidige bezoeker dan wel klein overkomen, wanneer de container voor

Volkswoningbouwcomplex Het Schip gebouwd voor woningbouwvereniging Eigen Haard door Michel de Klerk in 1919.

het postkantoor opengaat, zie je goed welke verbeteringen de Amsterdamse School realiseerde. In die container is immers de inrichting van een voormalige krottige Jordaanwoning weerspiegeld.

Het museum is vrij te bezoeken, maar meewandelen met een rondleiding verdient aanbeveling.² Het is de manier om een blokje om te gaan, de container én het Postkantoor van buiten, maar ook binnen te bekijken³ en via de museumwoning zelfs in de raadselachtige toren te komen, die zo ongeveer in elke publicatie over dit onderwerp een hoofdrol opeist. Veel van de nieuwe wijken die in de jaren twintig werden gebouwd, hebben op prominente plekken – veelal bij het binnenkomen van de wijk – een (functioneel) torengedouw. Amsterdamse-Schoolarchitecten hielden van uitstulpingen. Bij een woonblok in de Rivierenbuurt golven balkonnetjes af en aan, aan Het Schip hangt een tonvormige uitbouw als een kombuis en er is dus dat beroemde torentje van De Klerk. Geheel bekleed met dakpannen heeft het geen enkele ander functie dan louter decoratief element. Waar de gelovigen eeuwenlang met hun kerktorens de aandacht trokken, mocht een complex voor sociale woningbouw toch zeker ook van zich doen spreken?

Nu, honderd jaar na datum, is de erkenning daar. Compleet met volwaardig museum.

FRANK VAN DER PLOEG

www.hetschip.nl

Bronnen

DAPHNE NIEUWENHUIJSE, "Een school vol Amsterdamse School", *Tijdschrift van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*, jaargang 2016, nr.2, pp. 4-9.

INGEBORG DE ROODE EN MARJAN GROOT, *Wonen in de Amsterdamse School - Ontwerpen voor het interieur 1910-1930*, uitgeverij Thoth en Stedelijk Museum, Amsterdam / Bussum, 304 p.

www.100jaaramsterdamseschool.nl

Noten

(1) Zie de blog van *Ons Erfdeel*: <http://goo.gl/j1NAO8>

(2) Er is ook een dependance aan de andere kant van de stad, gevestigd in een eveneens bijzonder complex van woningbouwvereniging De Dageraad (Burgemeester Tellegenstraat). Dit bezoekerscentrum heeft beperkte

openingstijden. Zie www.hetschip.nl/het-museum/de-dageraad.

(3) Hildo Krop beeldhouwde een groep kraaien/raven aan de buitengevel van het postkantoor aan het Spaarnammerplantsoen. Ze zijn geheel opgenomen in de gevel, want uitgehouwen in baksteen. De vogels zijn aan de buitenzijde geplaatst, precies waar zich binnenin het gebouw de telefooncel bevindt. Ze zijn klaar om de boodschappen over te brengen (kraaiachtigen "vertellen" elkaar waar ze voedsel kunnen vinden). De beelden zijn in 2003 gerestaureerd. Zie: FRANK VAN DER PLOEG, "Stadsbeeld: aanhelen en verversen. Restauratie van bouwbeeldhouwkunst in Amsterdam", *kM* 53 (2005), pp. 34-36.